

У пошуках свободи: крізь призму педагогіки миру Юрія Бойчука

*Ірина Денисенко,
Наталія Радіонова*

*Хто серцем чистий і душею,
Не потрібна тому броня,
Не потрібний і шлем на шю,
Не потрібна йому війна.*

Григорій Сковорода

Четвертий рік повномасштабного вторгнення російського агресора на теренах України. Збройні сили російської федерації чинять безперервні спроби окупації українських територій, які супроводжуються застосуванням бойової авіації, ракетними та артилерійськими ударами, застосуванням хімічної зброї, броньованої техніки та інших видів озброєння на лінії розмежування фронту та повітряним терором всієї країни. З самого початку війни воїни-захисники здійснюють збройну відсіч ворогу у цій запеклій боротьбі українського народу за свободу. Війна і доля кожної української людини за цей час тісно переплелися між собою у широкому спектрі емоцій, діапазон яких коливається від народного гніву, спрямованого проти ворога як уособлення зла, так і до пронизаної великим оптимізмом віри у перемогу.

Ця нова реальність нашої держави, безумовно, змушує переглянути базові питання щодо безпеки та свободи європейських націй-держав. Адже модерна епоха, що розпочалася в Європі з утворення незалежних суверенних держав, по суті визначила модерний зміст поняття свободи у кантівському розумінні та

його трансформаціях у сучасній культурі доби пізнього модерну, ризикує втратити свої фундаментальні цінності та найвищі досягнення цивілізованої людини — свободу, гідність, національну волю, моральне добро і здатність відчувати біль інших.

У пошуках свободи

Історія українського народу, яка лише ззовні здається нашим минулим, є безперервним шляхом у пошуках свободи. «Дух свободи всередині нас родить», — писав великий мудрець і провісник миру духовного Григорій Сковорода [18, с. 54]. У час надзвичайних екзистенційних випробувань ці слова звучать особливо виразно, вселяють надію та віру в те, що «Зло ніколи не буде мати сили більшої, ніж мудрість» [18, с. 1161].

Рефлексії образу Свободи є багатовимірними (психологічний, політичний, соціальний, мистецький тощо). У філософських рефлексіях свобода постає як внутрішній стан, вибір, відповідальність, право і боротьба. Дуже складно визначити який саме вимір є головним, тобто смислотворчим для всіх інших конотацій цього поняття, але найбільш екзистенційно насиченим є стан набуття свободи. Загальновідомо, що прагнення до свободи

є сутнісною природною рисою людини. Диференціювання цього поняття розпочалося ще за стародавніх часів. Свобода, яка розумілася Сократом як пізнання істини, у Платона постає як звільнення від ілюзій чуттєвого світу («Печера»), або як незалежність (автаркія), яка була життєвим ідеалом стоїків та кінників. У добу Середньовіччя поняття свободи є центральним у життєтворчості людини-християнина, бо людина сама обирає між добром і злом, звідси й християнська доктрина спасіння. У добу пізнього Відродження провісник ідей свободи та миролюбства Е. Роттердамський робить перші спроби транслювати морально-етичний зміст християнського віровчення у соціальну площину. Можна визначити вузлову тему його праць — миролюбство і злагода як основа загального закону Всесвіту. («Настанови християнського воїна», «Скарга миру», «Про свободу волі»). Саме це поєднує філософські рефлексії Г. Сковороди з інтуїціями філософської педагогіки миру [19].

У певному сенсі Г. Сковороду можна назвати архітектором миру, внутрішнього духовного світу та його гармонії з зовнішнім. Його «філософія серця» — вірний дороговказ для тих, хто навчився користуватися власним розумом, хто несе філософію свободи через життя, плекає її в шкільному класі, студентській аудиторії, стверджує у публічному просторі. Це шлях, який обирається тією людиною, про яку згодом скажуть, що вона яскрава особистість, віддана служінню Розуму і Батьківщині. Це людина, яка у плинності життя розуміє своє покликання — Бути і Діяти. Це шлях українських інтелектуалів, які за будь-яких суспільних і політичних перипетій, в своїх щоденних життєвих світах тримали і тримають ідеологічний фронт.

Для української інтелектуальної спільноти прикладом незламності у битвах за свободу на невидимому фронті є Віктор Андрущенко. Його екзистенційно насичена фундаментально-енциклопедична праця — «У пошуках свободи. Історія української культури від найдавніших

часів до наших днів», у кантівському сенсі є мужністю мислити вільно без умовностей і догм [2].

Свою життєву траєкторію у пошуках свободи будує Ректор ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Юрій Бойчук є членом Міжнародної асоціації ректорів педагогічних університетів Європи, яка створена за ініціативою В. Андрущенко та І. Прокіпенка. Метою асоціації є розробка і узгодження основних принципів та засад формування Вчителя засобами культури, освіти та виховання у дусі гуманізму; безумовно, що одним із ключових параметрів педагогічної освіти є формування відповідальності.

В цьому контексті виникла потреба зробити невеличкий епічний відступ, повернувшись до довоєнних часів, коли всі події в університеті відбувалися виключно наживо. На одне із засідань Вченої ради завідувачка кафедри філософії Марія Дмитрівна Култаєва принесла маленьку книжечку Алейди Ассман «Права та обов'язки людини», вона мало кому впала в око, але зацікавила Юрія Дмитровича. Як завжди, Марія Дмитрівна радісно поділилася своїми думками з приводу основних тез даної публікації, наголосила, щоб випускники українських педагогічних університетів не поступалися європейським, духовним маяком вітчизняної системи педагогічної освіти повинні стати два поняття — милосердя та відповідальність. Метафорично така мета співпадає з настановою Г. Сковороди «розумій Мир душевний» [18, с. 660], а змістовно відповідає основному змісту Декларації обов'язків людини, серед яких визначені фундаментальні принципи гуманності, ненасильство та пошана до життя, справедливність і солідарність, правдивість і толерантність, взаємна повага та партнерство [3, с. 95–100].

Провідними із сформульованих Ю. Бойчуком цінностей, Місії і Візії Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди стали людина, свобода, гідність, солідарність, миролюбство і толерантність.

Зауважимо, що підготовка педагога може здійснюватися продуктивно тільки за умови наявності світоглядної культури, культури мислення та дотримання права, свободи і гідності особистості. Виходячи з високої місії, яка покладається на випускника педагогічних вишів, прописані й обов'язки, загальна канва яких визначена Золотим правилом — не роби нічого такого, чого не бажаєш собі, піднятого І. Кантом до абстрактної максими обов'язку — дій так, щоб максима твоєї дії, яка виконується твоєю волею, могла скласти основу всезагального закону. Безумовно, головним є те, щоб діяти вільно, бо ніяка добра справа не буде доброю, якщо вона чиниться з примусу. Це основний принцип і філософія навчального плану ХНПУ імені Г. С. Сковороди, в якому чітко простежується особистісне переконання Юрія Дмитровича: вчитель — найбільш активний двигун суспільного розвитку, який більш за будь-кого потребує свободи [5, 15]. Саме тому основним завданням педагогічної освіти є формування Людини, що потребує акценту на таких екзистенціалах людського буття як духовність та духовна свобода [5, с. 5]. Профілізація педагогічної освіти не в останню чергу потребує впровадження принципу «сродної праці» у навчальний процес та інтеграцію філософських ідей Г. Сковороди в навчальні плани.

Варто зазначити, що сковородинівська традиція, в руслі якої зростає Бойчук-Ректор і Бойчук-Людина, є вагомим інструментарієм у формуванні морально-етичних цінностей студентства. Наголос, який робиться в стінах університету на вихованні гуманізму, чеснот і духовного розвитку за зразком Сковороди, живить жагу до самовдосконалення у подальшому життєвому і професійному шляху випускників нашого університету.

Дещо повторюючись, варто наголосити, що найбільше потребує свободи той, хто силою своєї думки, палким горінням серця прагне свободи, набуває її, усвідомлюючи і відчуваючи на смак її гірку істину, але не зупиняється, рухається

далі, здійснюючи свою волю у пошуках свободи. Попри всі сумніви, зневіри та складнощі життя університетської спільноти в «цій розладнаній часовості», як визначив Г. Гумбрехт [7, с. 43], центром опори є Ректор ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Особистісна здатність Юрія Бойчука надихати, мобілізувати і згуртовувати є каталізатором колективного дискурсу у ракурсі розбудови миру.

Крізь призму педагогіки Миру

Існує певний емоційний континуум між минулим, сучасним і майбутнім, який визначає надзвичайну структурну цілісність нації. Для українського народу це почуття волі, незалежності, свободи та унікальна чутливість до розбудови миру. Україна ніколи не вела загарбницьких війн, але завжди була вимушена захищатися від різних нападників, у тому числі й російських. У вертикальних вимірах українсько-російських відносин стає більш очевидним, що національна ідентичність не досягається одного разу й назавжди, вона є смисловим горизонтом для набуття власної національної структури, ментальних і культурних кодів самодостатнього політичного суб'єкта, який засвідчує свою готовність до майбутнього протистояння. Щоб окреслити фундаментальні перспективи, які впливають із українського досвіду розбудови миру, вважаємо доцільним проаналізувати дві тези П. Слотердайка в оптиці сучасних соціокультурних ресурсів країни. Тож, перша: «Варто лише взяти в дужки правило війни ставати на чийсь бік і дотримуватися правил мирного процесу (тобто вислуховувати також іншу сторону), як стає очевидно, що окремий теракт ніколи не є абсолютним початком» [17, с. 34]; та друга: «Початок терору — це не окремий атентат, здійснений однією із сторін, а воля і готовність сторін конфлікту оперувати в розширеній зоні бойових дій» [17, с. 34]. Щодо першої тези, то військовій агресії, яка розпочалася у 2014 році — задовго до масштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, передували 22 загарбницькі війни, які велися проти України з боку країни-

агресора. Для здійснення протистояння український народ потребує зовнішнього ресурсу, в першу чергу грошей та озброєння, але на щастя володіє достатнім внутрішнім соціокультурним ресурсом (українська людина і національна культура), який формувався століттями. Тож, щодо другої тези, то четвертий рік активного протистояння свідчить, що Україна проявила волю і готовність боротися за свободу, відстоювати свою територіальну цілісність, захищати суверенітет як цивілізована європейська країна. По суті, готовність воювати за демократичні цінності і, у такий спосіб, реалізувати свою миротворчу програму, сформульовану Президентом у Формулі миру, — це відповідь світу на концептуально поставлене питання Р. Кудлая, «як Україні вийти в перший світ» [13].

Цілком зрозуміло, що війна є варварством, проте інерція суспільної мобілізації виявилася до такої міри високою, що акумулювала прискорення процесу очищення суспільної свідомості від тоталітарних знаків та пропагандистських наративів. Проте прискорене формування нової свідомості має ризики поляризації суспільства. Запобіжником є культура відкритого діалогу, критичне мислення та відповідна державна політика, а також досвід тих країн, які подолали «недовершеність часу». Літературне переосмислення соціальних, культурних, політичних метаморфозів і перепитів сучасної Польщі на шляху до свободи у хронології одночасної неодноразовості є навчальним воркшопом для української спільноти [6]. Проблематика споконвічної війни людини за свободу та право бути собою і бути вільним на рідній землі є гостроактуальною у сучасних переосмисленнях концепту «миру душевного» Г. Сковороди. Напевно, в українському інтелектуальному просторі найбільш глибокі інтерпретації цього концепту здійснені у філософічному романі щиро відданої сквородинівській традиції Оксани Забужко «Музей покинутих секретів» (2009 р.) та у романі Сергія Жадана «Інтернат» (2017 р.). На прикладі

Донбасу автор критично описує загуленість та неукоріненість українського суспільства, яке так і не звільнилося від «синдрому інтернату». На прикладі долі вчителя, що опинився на окупованій території, автор показує складність людських виборів під час війни, наголошує, що війна починаючи з 2014 р. стала частиною життя кожного українця, від якої вже не можна втекти [10]. Можливо, головним героєм роману вчитель є не випадково, бо сам Жадан — випускник і гордість ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Тож важливе виховне значення у формуванні миротворчого ставлення до світу відіграє відкритий діалог про цінності, людяність та майбутнє, відтворений на сторінках літературних творів або зафіксований у документальних хроніках війни [6, 10–12].

філософська рефлексія історичних наративів війни також передбачає освітні та виховні імплікації цих наративів у широкому проблемному полі педагогіки миру як протидії агресії, виходячи з діалектичного взаємозв'язку війни та миру не тільки в онтологічному, а й у аксіологічному вимірах. Як зауважує А. Єрмоленко: «Морально-правовий дискурс війни в умовах російської агресії проти України лежить також у рідніщі практичної філософії, серцевину якої складає етика» [9, с. 44], тож вірогідно, що ефективність державної політики миру першочергово залежить від рівня виховання та освіченості громадян [8, с. 50].

Безперечно, здійснення такого діапазону суспільних змін не в останню чергу покладається на освітян. Від системи освіти та виховання залежить наскільки і чи взагалі засвоять принципи миролюбства громадяни тієї чи іншої країни. На думку В. Андрущенка, саме освітяни мають сформулювати у молоді переконання «про безальтернативність миролюбного способу мислення і життєдіяльності», адже «у справі формування ідеалу миролюбства як ключової домінанти суспільної свідомості нашого національного соціуму головну роль відіграє саме система освіти» [1, с. 10].

Вагомим є внесок Ректора ХНПУ імені Г. С. Сковороди у розбудову миру. Варто відзначити, що Юрій Бойчук одним із перших виступив зі зверненням до української освітянської спільноти з пропозицією розроблення міждисциплінарної освітньої компоненти «Педагогіка миру» [4].

За всебічним сприянням Юрія Бойчука в стінах Університету активно здійснюється реалізація суспільнозначимих проєктів педагогіки Миру. Було ініційовано й проведено Круглий стіл «Мир. Безпека. Освіта» (2022 р.), за результатами діяльності якого сформульовані теоретичні висновки та намічено план практичної реалізації загальних принципів миролюбства в освітньому середовищі [15].

Практикум педагогіки миру здійснюється у форматі різних заходів, які презентують викладачі університету у межах своєї професійної діяльності на платформі регіонального центру змішаної освіти — Сковорода-хаб, створеного на базі ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Логіка статті не потребує більш детального аналізу заходів, які проводяться на базі Сковорода-хаб, але це й соціально-психологічне консультування, первинна юридична допомога, підготовка майбутніх абітурієнтів до вступу, заняття з цифрової грамотності та інформаційної безпеки. Метою Сковорода-хаб є не тільки освітня діяльність, але й просвітницька та світоглядно-виховна, з акцентом на національно-патріотичні та суспільно-громадянські компоненти. Велике значення приділяється популяризації сквородинівської традиції та вихованню в душі миру.

Серед ключових завдань, що визначають специфіку організації навчального і виховного процесу в ХНПУ імені Г. С. Сковороди, формування у адресатів освітнього процесу миролюбних та миротворчих життєвих стратегій, розуміння основних понять та категорій педагогіки миру. Така робота систематично здійснюється під час проведення занять та в межах дозвілливо-виховних університетських заходів. Систематично здійснюється впровадження педагогіки миру в освітні програми та її

інтеграція в загальні навчальні дисципліни, зокрема курс «Філософії», розробляються спеціальні курси з конфліктології, громадянської освіти, освіти для сталого розвитку.

Геродотівські мрії Юрія Бойчука — створення за аналогом філософського трактату Г. Сковороди «Розмова, звана Алфавіт, чи Буквар миру» інтерактивної «Книги миру» як узагальнення трагічного досвіду переживання, героїчних вчинків і відданості служіння моральному обов'язку у повсякденному житті сквородинівської родини [4].

Відданий ідеї розбудови миру, Юрій Бойчук з перших хвилин війни став взірцем незламності та сили духу. Завдяки особистим якостям Ректора-Людини університетська спільнота згуртувалася у перший, здавалося безпросвітний і нескінчений, день війни.

Досвід незламності Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, який є осередком української ідеї, мови та культури прифронтового Харкова, разом з практиками миротворчості сквородинівської спільноти та всіх мешканців міста, вже сьогодні перетворюється на складову історичного наративу незалежної України.

У новій реальності прифронтового життя слова видатного українського філософа Григорія Сковороди набувають особливої актуальності: «Цей свят град бомб не боїться / Ні очорнювальних стріл, / Хитрих мін не страшиться / Завжди цілий і не горів» [18, с. 71].

Новітня історія українського Духу пишеться кров'ю і витривалістю кожної української людини: хто віддав своє життя, хто рятує життя інших, хто забезпечує інформаційну безпеку, збільшує матеріальне виробництво та тими, хто тримає ідеологічний фронт та попри все плекає духовне виробництво українського народу. Глобальна місія ХНПУ імені Г. С. Сковороди полягає у підготовці вчителя-миробудівника, здатного витримувати виклики та запобігати ризикам втрати найбільшого досягнення цивілізованої

людини — свободи і дотримання прав людини. Саме тому, у реалізації комплексного підходу до формування сучасного вчителя — громадянина і патріота, особливо в умовах війни, велику роль відіграє здійснювана за всебічної підтримки Ректора, педагогіка миру.

Розбудова миру це довготривалий процес, який потребує відповідних ресурсів — економічного, політичного, безпечного і соціокультурного, а також відповідної стратегії миробудівництва. Дієвий спосіб для цього, по-перше, особистісне переконання в тому, що мир і свобода є фундаментальними базовими потребами людини. По-друге — уявлення майбутнього образу миру, контури якого проступають у справах справжніх розбудовників миру, яким є Юрій Бойчук.

Література

1. *Андрущенко В.* Педагогіка миру: актуальність теорії та практики // Вища освіта України. № 22014. С. 5–12.
2. *Андрущенко В.* У пошуках свободи. Історіософія української культури від найдавніших часів до наших днів. Київ : «Видавництво Людмила», 2023. 736 с.
3. *Ассман А.* Права та обов'язки людини. У пошуках нового суспільного договору. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2020. 104 с.
4. *Бойчук Ю. Д.* Педагогіка миру / Ю. Д. Бойчук, Н. О. Борисенко, А. В. Боярська-Хоменко // Підвищення якості національної освіти у контексті викликів сьогодення : матеріали Регіон. наук.-практ. конф., Харків, 26 трав. 2022 р. / Комун. закл. «Харків. гум.-пед. акад.» Харків. обл. ради. Харків : Петров В. В., 2022.
5. *Бойчук Ю.* Тенденції і перспективи розвитку сучасної педагогічної освіти // Новий Колегіум. 2021. № 4. С. 3–14.
6. *Вільдштейн Б.* Недовершений час : пер. з пол. Д. Пінчевської. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2023. 640 с.
7. *Гумбрехт Г.* Розладнаний час : пер. з англ. та нім. І. Іващенко. Харків : ist publishing, 2019. 104 с.
8. *Денисенко І.* Проблемне поле війни у західній політико-філософській спадщині: евристичний потенціал щодо сучасних досліджень // Сучасне суспільство. 2023. Вип. 1(26). С. 41–51.
9. *Єрмоленко А.* Морально-правовий дискурс війни в умовах російської агресії проти України // Філософія права і загальна теорія права. 2023. №3. С. 44–57.
10. *Жадан С.* Інтернат. Meridian Czernowitz, 2017. 336 с.
11. *Зебальд В.* Повітряна війна і література : пер. з нім. Р. Осадчук. Харків : ist publishing, 2023. 176 с.
12. *Зонтаг С.* Спостереження за болем інших : пер. з англ. Я. Стріхи. Харків : ist publishing, 2024. 144 с.
13. *Кудлай Р.* Як Україні вийти в перший світ // Трансформація української національної ідеї / упоряд. О. Доній. Київ : Наш формат, 2019. С. 18–54.
14. *Ледерак Д.* Розбудова миру. Стале примирення в розділених суспільствах : пер. з англ. Д. Каратєєва та Л. Лозової. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2019. 256 с.
15. *Мир.* Безпека. Освіта: Матеріали круглого столу за міжнародною участю, присвяченого Дню українських миротворців та 30-й річниці участі України в миротворчих місіях ООН, Харків, 15 лип. 2022 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди; [редкол.: Ю. Д. Бойчук (голов. ред.) та ін.]. Харків, 2022. 60 с.
16. *Прокопенко І., Бойчук Ю.* Роль педагогічної науки в модернізації сучасної освіти // Новий Колегіум. 2021. № 3. С. 4–12.
17. *Слотердайк П.* Терор з повітря : пер. з нім. О. Григоренко. Харків : ist publishing, 2023. 112 с.
18. *Сковорода Григорій.* Повна академічна збірка творів ; за ред. проф. Леоніда Ушкалова. Харків — Едмонтон — Торонто : Майдан ; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. 1400 с.
19. *Радіонова Н.* Під знаком Г. Сковороди: культурний профіль і дизайн доби модерну // Наук. записки Харків. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Літературознавство. 2025. Вип. 1(105). С. 22–39.

10.02.2025

Відомості про авторів:

Денисенко Ірина Дмитрівна — доктор філософських наук, професор, декан факультету соціально-гуманітарних наук та соціальних технологій; Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; Харків, Україна; e-mail: irdden@gmail.com; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1956-571X>

Радіонова Наталія Василівна — доктор філософських наук, професор, завідувачка кафедри філософії; Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; Харків, Україна; e-mail: radionova_natali@i.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7624-5539>